ЛИРИК ШАИР, ТӘРҸҮМӘЧИ

АББАС Сәһһәтин ады һаглы олараг мүтәрәгги романтик поезијамызын Мәһәммәд Һади, Һүсејн Чавид, Абдулла Шаиг кими гүдрәтли јарадычылары илә бир сырада чәкилир.

Аббас Сәһһәтин јарадычылығы кениш вә чохчәһәтлидир. Лирик-епик вә сатирик поезија, нәср, драматуркија, тәбабәт, ушаг әдәбијјаты, публисистика, мәнзум мәктуб, бәдии тәрчүмә, нәзирә вә тәбдил, педагокика вә методика, тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг кими әдәби-бәдии фикрин, елмин, сәнәтин мүхтәлиф саһәләриндә, жанрларында гызғын фәалијјәт көстәрән Сәһһәт бир шаир, мүтәрчим вә ушаг јазычысы кими даһа бөјүк шөһрәт газанмышдыр.

Азәрбајчан поезијасы тарихинә Аббас Сәһһәт, һәр шејдән әввәл, һәссас гәлбли, инчәлик, көзәллик, зәрифлик вургуну олан лирик-романтик бир шаир кими дахил олмушдур. Вәтән мәһәббәтинин, милли-азадлыг мүбаризәсинин тәрәннүмү, ичтимаи-милли зүлмүн, мүстәмләкә әсарәтинин тәнгиди, ишыглы сабаһа, истигбала дәрин инам, һуманизм, бејнәлмиләлчилик, милләтләр гардашлығы идејаларынын, елми-маарифин тәблиғи, азад сәнәт уғрунда мүбаризә—Сәһһәт лирикасынын идеја мәзмунуну тәшкил едән әсас мотивләрдир.

1905-чи ил ингилабы нәинки тәнгиди-реалист вә маарифпәрвәр сәнәткарларымызын, һабелә Сәһһәт кими романтик шаирин дә јарадычылыг тәкамүлүндә дөнүш нөгтәси олду. Сәһһәт белә бир һәгигәти дәрк етмәјә башлајыр ки, күл-бүлбүлдән, меј-мәзәдән бәһс едән ашиганә гәзәл ше'ри јени дөврүн тәләбләринә, әдәбијјатын гаршысында дуран вәзифәләрә чаваб вермир. Бу чәһәт Сәһһәтин дүнјакөрүшүнүн тәкамүлүндә нәзәрә чарпан диггәтәлајиг чәһәтләрдән иди.

«Шәрги-Рус» гәзетиндә чап олунмуш публисист јазыларла мәтбуат аләминә гәдәм гојан Сәһһәт 1905-чи илдә артыг «Тәзә ше'р нечә олмалыдыр?» суалына чаваб вермәјә, јенигә формалашмаға башлајан романтик ше'рин нәзәри-естетик принсипләрини мүәјјәнләшдирмәјә, тәблиғ етмәјә чалышыр. Һәмин ил дәрч едилмиш мәгаләсиндә бу мәсәләләрдән данышыр. Доғрудур, Сәһһәт јени ше'рин истигамәтини дүзкүн мүәјјәнләшдирә билмир, мүталиә етдији сентиментал әдәбијјатын тә'сири алтында сәнәтдә субјектив тәсвирә, һиссә үстүнлүк верирди ки, бу да истәр-истәмәз әдәбијјатда мәзмун, идеја мәсәләсини, ше'рин идраки-тәрбијәви әһәмијјәтини арха плана кечирирди. Бунунла белә, көһнә ше'рин мәһдудлуғуну, «шүәраји-сабигәмизин әш'ар вә әбјатынын тәбии әһвала мугајир олдуғуну» көрүб-көстәрмәси, «гәдди сәрв ағачына», «мәһбубун үзүнү аја, гашларыны јаја, кирпикләрини ока» бәнзәтмәк кими гәзәл ше'риндә чох ишләнмиш, чејнәнмиш мәчазлары тәнгид атәшинә тутмасы Сәһһәтин әдәби көрүшләринин мүтәрәгги чәһәти иди.

1905-чи илдән сонра Аббас Сәһһәтин лирик гәһрәманы өз талејини бүтүнлүклә халгын, вәтәнин талеји илә бағлајыр. Вәтәндашларыны әталәт вә чәһаләт јухусундан ојатмаг, онлары тәрәгги вә интибаһа, азадлыға, елм вә маарифә чағыран Сәһһәт рубабынын тәрәннүм етдији әсас идеја мотивләри олур.

1906-чы илдә гәләмә алдығы илк мәтбу ше'рләринин бирини Сәһһәт «Фәрјади-интибаһ, јахуд әмали-вәтәнпәрвәранә» адландырмышды. Ше'рдә охучулары ојанмаға, заманла ајаглашмаға чағырыш нидалары, башга сөзлә, шаирин интибаһ фәрјадлары онун вәтәнпәрвәрлик гајәләри илә үзви сурәтдә бирләшәрәк, хүсуси бир аһәнклә сәсләнирди.

Ајыл, еј үммәти-мәһрумә, ајыл!
Ајыл, еј милләти-мәзлумә, ајыл!
Ајыл, еј бүлбүли-күлзари-вәтән!
Нәғмән илә ола бидар вәтән!

Бу ше'р Аббас Сәһһәтин чәһаләтдә галан, «хаби-гәмә алудә» олан һәмвәтәнләрини ајылтмаға, интибаһа илк чағырышы олмагла бәрабәр, һәм дә романтик шаирин гәфләтә, көһнәлијә, әсарәтә, мәһкумата илк сөз атәши иди. Шаирин истәр әдәби, истәрсә дә ичтимаи-публисист вә педагожи фәалијјәтиндә бу мәсәләнин — маарифчилик идејасынын өн плана чәкилмәси, елм, маариф вә мәдәнијјәтин һәрарәтлә тәблиғ едилмәси онун мәһз һәмин арзусу, күчлү јенилик дујғусу илә бағлы иди. 1906-чы илдә јаздығы «Гәзет нәдир?» адлы ше'риндә «Молла Нәсрәддин», «Дәбистан», «Рәһбәр», «Иршад» кими милли мәтбуат органларыны алгышламасы, «Дидәвү күши-вәтәндир гәзетә»—дејә, бөјүк досту вә мәсләкдашы Сабирин јолу илә кедәрәк, мәтбуаты халгын «көрән көзү» вә «ешидән гулағы» кими сәчијјәләндирмәси дә бурадан ирәли кәлирди.

Сәһһәтин лирикасында ичтимаи вәтәндашлыг кәдәри илә севинч, һүзн, күскүнлүк мотивләри илә хош, никбин әһвал-руһијјә һәмишә вәһдәт шәклиндә тәзаһүр едир. Заманәдән, мүһитдән, истибдад гурулушундан наразылыг, нараһат, үсјанкар руһ, ејни заманда севинч вә үмид гығылчымлары, кәләчәјә, истигбала инам—шаирин лирик гәһрәманыны сәчијјәләндирән хүсусијјәтләр кими мејдана чыхыр. Сәһһәтин лирик гәһрәманы синифләр мүбаризәсини чәмијјәтин һәрәкәтверичи гүввәси кими дәрк етмәсә дә, ичтимаи гурулушдакы бәрабәрсизлији, синфи ајрылығы, дөвләтлиләрлә јохсуллар арасындакы фәрги көрүр, мөвчуд һәјата гаршы истигбалы, инсанларын бәхтијар јашајачағы идеал бир аләми гојур.

Романтик шаирин хош кәләчәк арзуларыны биз онун һәлә 1906-чы илдә, иртичанын ағыр дөврүндә јазмыш олдуғу «Јад ет!» ше'риндә көрә билирик:

Вәгта ки, кечәр бу лејли-зүлмәт,
Ишраг едәр ахтәри-һәгигәт;
Елм илә зијаләнәр бу милләт,
Галхар бу тәәссүбү чәһаләт;
Сурәт һамы руһ олар мәани,
Аләм һамы ешг олар, мәһәббәт;
Еј дәрк едән ол көзәл замани,
Гыллам сәнә иштә бир вәсијјәт:
Јад ет мәни, гаибанә јад ет!..

Көрүндүјү кими, романтик шаир хәјалы кәләчәјә учур, истигбалы вәсф едир. Сәһһәтин «истигбал» арзулары романтик түлә бүрүнмүш, мүчәррәд вә думанлы шәкилдә олса да, охучуну гамадландырдығы, кәләчәјә инам доғурдуғу үчүн кәрәкли вә фајдалы иди.

Вәтәнә мәһәббәт идејасы Сәһһәт јарадычылығынын чаныны, руһуну тәшкил едир. Онун ше'ринә ганад верән, илһамыны чошдуруб тәлатүмә кәтирән дә мәһз вәтән, милләт севкисидир. Доғма вәтәни севмәјә, она хидмәт етмәјә Сәһһәт өзүнүн идеалы, һәр бир вичдан саһибинин мүгәддәс борчу һесаб едир.

Көнлүмүн севкили мәһбуби мәним,
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним.
...Вәтәнин севмәјән инсан олмаз,
Олса, ол шәхсдә вичдан олмаз.

Сәһһәтин мәшһур «Вәтән» ше'риндән кәтирдијимиз бу мисралар вәтәнпәрвәрлик руһу илә мајаланмыш XX әср романтик поезијамыза епиграф сајыла биләр.

Шаирин нәзәриндә вәтән анадыр. Онун вәтәни Азәрбајчан дүнјанын көзәл, тәбиәтчә зәнкин өлкәләриндән бирдир. «Торпағы гызылдан јаранан», «һәр күнүндә бир хәзинә јатан» доғма јурдун зәнкин тәбии сәрвәтләрини, башы булудлара дәјән уча дағларыны, гурумаз гајаларыны, шәфаверичи сәрин чешмәләрини, чејранлы-чүјүрлү орманларыны, әлван чичәкләр ачан бәрлы-бәгатлы дүзләрини, әтир сачан күлләрини романтик бир чошгунлугла тәсвир вә тәрәннүм етдикдән сонра шаир өз фикрини белә јекунлашдырыр:

Көзәл торпаг, көзәл өлкә, көзәл јер!
Дүнја үзрә бимисл, бибәдәл јер!
Бу чүр көзәл мәмләкәти ким севмәз?
Бунча фираван не'мәти ким севмәз?
Мән вәтәни чаным кими севәрәм,
Руһум, әтим, ганым кими севәрәм.

Сәһһәтин лирик гәһрәманы пассив мүшаһидәчи, сејрчи дејил. О, вәтәнин мүгәддәслијини һәмишә уча тутан, вәтән јолунда, халг јолунда чанындан белә кечмәјә һазыр олан фәал зијалы, вәтәндашдыр. Кәләчәјә инандығы үчүн мәсләкиндә, јолунда мөһкәм вә мәтанәтлидир. Онун гајәси, тәрчүмеји-һалы да охучуја бәллидир:

Шишә чәксәз дә дирикән әтими,
Атмарам мән вәтәнү милләтими.
Мәсләким тәрчүмеји-һалымдыр,
Лүтфи-һәг гајеји-амалымдыр.

Вәтән мәһәббәти идејасынын Сәһһәт ше'риндәки ифадә шәкилләри дә әлван, рәнкарәнкдир. Ана јурдун көзәл, зәнкин тәбиәтини вәсф едәндә дә («Вәтән»), вәтән јолунда чанындан кечмәјә һазыр олдуғуну билдирәндә дә («Тәрчүмеји һалым...»), «виран олмуш» вәтәни азад етмәк үчүн силаһа сарылан, Сәттархан фәдаиләринә гошулуб, шаһ гошунларына гаршы вурушан Әһмәд кими кәнчләрин шүчаәт вә фәдакарлығыны алгышлајанда да («Әһмәдин гејрәти»), һәгиги вәтәндашын — Шәһәрлинин дили илә лирик гәһрәманы «фәлакәтдә галан милләтинә» көмәк көстәрмәјә, халгын дәрдинә «тәрчүман олмаға» чағыранда да («Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли»), милли симасыны итирмиш, вәтәнсиз, јурдсуз зијалылары тәнгид атәшинә тутанда да («Мүсәлман үрәфалары», «Алимнүмалар»),—рус шаирләриндән тәрчүмә үчүн онларын вәтән мәһәббәтини әкс етдирән ше'рләрини диггәтлә сечәндә дә (Лермонтовун «Вәтән», И. И. Козловун «Вәтәни јада салмаг» вә с.) — Сәһһәт охучунун нәзәриндә һәмишә доғма дијары одлу мәһәббәтлә севән, сәмими, әмәлпәрвәр бир шаир кими чанланыр.

Әдәбијјатымызда милли азадлыг мүбаризәсинә, фәһлә һәјатына һәср олунмуш илк реалист поеманы романтик сәнәткар Аббас Сәһһәтин јазмасы онун јарадычылыг тәрчүмеји-һалында мә'налы вә парлаг сәһифәләрдән биридир.

1905-чи ил ингилабынын тә'сири алтында Иранда вә Чәнуби Азәрбајчанда башланан, шаһ истибдадына гаршы чеврилән милли-азадлыг һәрәкаты XX әср әдәбијјатымызда кениш әкс олунмушдур. Сәһһәтин досту, сирдашы бөјүк шаиримиз Сабир әсәрләринин мүһүм бир һиссәсини бу ингилаба һәср етмишдир. Бүтүн бунлар тәсадүфи дејилди. Бабәк, Короғлу, Гачаг Нәби кими халг гәһрәманларынын вәтәнин азадлығы, истиглалијјәти уғрунда, јаделли ишғалчылара вә дахили дүшмәнләрә гаршы апардыглары тарихи мүбаризәләри зәнкин ән'әнәләри XX әсрин әввәлләриндә, Сәттарханын рәһбәрлији алтында башланан ингилаби һәрәкатда өзүнүн јени вә парлаг давамыны вә ифадәсини тапмышдыр. 1908-чи илдә Сәттархан фәдаиләринин шаһ гошунлары үзәриндәки тарихи гәләбәси мүнасибәтилә бөјүк әдибимиз Чәлил Мәммәдгулузадә «Молла Нәсрәддин» журналында һәчмчә кичик, чәми ики-үч чүмләдән ибарәт, амма дәрин мә'на вә мәзмунлу бир јазы чап етмишдир. «Јаша!» сәрлөвһәли јазыда әдиб дејирди:

«Инсан һәддиндән артыг бир шејә севинәндә чох вахт дили тутулан кими олар вә әввәл вахт билмәз ки, нә десин вә нә данышсын.

Шаһын намәрд гошунларынын басылмағыны ешидиб, анчаг буну дејә биләрик:

— Јаша, Сәттархан!».

Бир нечә күн сонра исә журналда Сабирин Сәттархана һәср олунмуш мәшһур ше'ри чап олунду.

Афәрин гәөризијан, етдиз әчәб әһдә вәфа!
Дусту-дүшмән әл чалыб ејләр сизә сәд мәрһәба!
Чох јаша, дөвләтли Сәттархан, әфәндим, чох јаша!..

Ингилаб мүбаризләринин рәшадәтиндән доған милли ифтихар вә севинч һисси, мә'нәви руһ јүксәклији Сабир ше'риндә дә башлыча кејфијјәтдир. Зүлмә, истибдад гурулушуна кәскин нифрәт, һагг вә әдаләт мүбаризәсинин гәләбәсинә дәрин инам —Сабирин тәблиғ вә тәрәннүм етдији лејтмотивдир. Бу мотив Сәттархан фәдаиләринин гәләбәси мүнасибәтилә јазылмыш ше'рдә әксини тапмышдыр.

Сабирин Иран ингилабына һәср олунмуш әсәрләринин А. Сәһһәт тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмәси дә бурадан ирәли кәлир. Сәһһәтин өз арзусу вә јарадычылыг амалынын јени тәзаһүрүнә чеврилир. 1911-чи илдә Аббас Сәһһәт шаир достунун јарадычылығыны бу чәһәтдән сәчијјәләндирәрәк јазырды: «Мән иддиа едирәм ки, Сабир әфәндинин а'сары бу беш илин мүддәтиндә Иран мәшрутәсинә... бир ордудан зијадә хидмәт етмишдир».

Мәсләк достунун вәфатындан аз сонра, 1912-чи илдә мөвзусу бу ингилабын тарихиндән алынмыш «Әһмәдин гејрәти» поемасыны јазыб нәшр етдирмәклә Аббас Сәһһәт өзүнү Сабир ән'әнәләринин лајигли давамчысы кими таныдды.

«Әһмәдин гејрәти» идеја-мәзмун чәһәтдән Сәһһәт јарадычылығында ирәлијә доғру мүһүм аддым иди.

1916-чы илдә А. Сәһһәт өзүнүн ән јахшы әсәрләриндән бирини, XX әср Азәрбајчан ше'ринин инчиләриндән сајылан «Шаир, Ше'р пәриси вә Шәһәрли» поемасыны нәшр етдирди. «Әһмәдин гејрәти»ндән фәргли олараг, бурада биз ше'рин, сәнәтин мәгсәди, әдәбијјат вә ичтимаи мүһит, јазычы вә заманә кими мүһүм мәсәләләрин бәдии һәлли илә гаршылашырыг. Бөјүк арзуларла јашајан, ше'рин, сәнәтин ичтимаи мә'насыны дәрк едән, вәтәнин лајигли өвлады олмаг истәјән бир шаир илә онун мүһити арасындакы учурум, тәзад вә бурадан доған руһи изтираблар, сарсынтылар поеманын әсас пафосуну тәшкил едир.

Учурум гаршысында дајанмыш Шаирин ағыр, бөһранлы, тәрәддүдлү дәгигәләриндә көмәјинә чатан, ону сечдији тәһлүкәли, горхунч јолдан узаглашдыран Шәһәрли олур. Дүздүр, Ше'р пәриси кими, Шәһәрли дә Шаири мәзәммәт едир, данлајыр. Амма бу мәзәммәтин мәзмуну вә истигамәти тамам башгадыр. Шәһәрли ону јазыб-јаратмаға, гызғын фәалијјәтә чағырыр. Сәнәткарын ичтимаи вәзифәсини, вәтәндашлыг борчуну шаирә баша салыр. Вәтәнин «имдадына» чатмаг үчүн ону әһәмијјәтсиз «нәғмә-гәзәлдән» узаглашмаға, «одлу үрәкдән гопан», «илдырымлар сачан» ше'рләр јазмаға, «бөјүк милли әмәлләр» тәсвир вә тәрәннүм етмәјә сәсләјир.

Бүтүн бу мәзәммәтә, төһмәтә Сәһһәтин гәһрәманынын вердији чаваб чох ајдын вә мә'налыдыр:

Вәтәнә, милләтә санма дејиләм дилдадә,
Јазмаг олмаз фәгәт олмазса гәләм азадә.

Поема Шаирин дилиндән дејилән һәмин сөзләрлә сона чатыр, тамамланыр. Бу финалда нәинки әсәрин әсас гајәси, Шаир сурәтинин сәчијјәси, онун фәалијјәтсизлијинин, күскүнлүјүнүн сәбәбләри доғру, габагчыл идеја мөвгејиндән шәрһ олунмуш, һәм дә Сәһһәтин азад сәнәт арзулары парлаг әксини тапмышдыр.

* * *

Аббас Сәһһәтин әдәбијјат вә мәдәнијјәт тарихимиздәки ән бөјүк хидмәтләриндән бири дә онун тәрчүмәчилик фәалијјәтидир. Чәсарәтлә демәк олар ки, XX әсрин әввәлләриндә бәдии тәрчүмә саһәсиндә Сәһһәт гәдәр ардычыл, сәмәрәли фәалијјәт көстәрән икинчи бир шаирин, әдиб, јахуд мүһәрририн адыны чәкмәк чәтиндир. Тәрчүмәчилији өзүнә икинчи сәнәт, икинчи пешә сечән шаир 1905-чи илдән башлајараг бу ишлә мүнтәзәм мәшғул олмушдур. Тәсадүфи дејилдир ки, шаирин рус вә Авропа классикләринин әсәрләриндән етдији көзәл тәрчүмәләр онун әдәби ирсинин мүһүм бир һиссәсини тәшкил едир.

Әрәб, фарс, франсыз вә рус дилләринин мүкәммәл өјрәнмәси Сәһһәти тәрчүмәчилик фәалијјәтинә сөвг едән чәһәтләрдән бири олмагла бәрабәр, шаирин оријиналдан тәрчүмә принсипини дә шәртләндирән әсас амил иди. Инди, милли әдәбијјатлар арасында гаршылыглы әдәби әлагәләримизин сон дәрәчә инкишаф едиб кенишләндији бир вахтда, оријиналдан тәрчүмә мәсәләсинин мүһүм бир вәзифә кими гаршыда дурдуғуну нәзәрә алсаг, А. Сәһһәтин һәлә әсрин әввәлләриндә бу фәдакарчасына көрдүјү бөјүк мәдәнијјәт вә [illegible] ишинин әһәмијјәтини даһа јахшы тәсәввүр едә биләрик.

Аббас Сәһһәт өзүнүн ардычыл сә'ји, чошгун, еһтираслы јарадычылыг әмәји нәтичәсиндә Азәрбајчанда поетик тәрчүмәни јени, јүксәк инкишаф мәрһәләсинә галдырды, пешәкар тәрчүмәчилијин әсасыны гојду. Тәрчүмә үчүн сечилән мәтнә јарадычы мүнасибәт бәсләмәк, әсәрин форма вә мәзмун вәһдәтини горумаг, оријиналын идеја вә үслуб хүсусијјәтләрини, мүәллифин јарадычылыг сирләрини дәриндән өјрәнмәк, гаврамаг — бүтүн бунлар Сәһһәтин тәрчүмәчилик фәалијјәтиндә нәзәрә чарпан принсипләрдәндир.

А. Сәһһәт бир шаир-мүтәрчим кими даһа чох рус әдәбијјаты илә үлфәт вә үнсијјәт бағламыш, Пушкин, Крылов, Лермонтов, Надсон, Михајлов кими ијирмидән артыг рус шаиринин әсәрини ана дилинә тәрчүмә етмишдир. Сәһһәт өз тәрчүмәләрини әввәлчә дөври мәтбуатда вә дәрсликләрдә чап етдирмиш, сонра исә бунларын бөјүк бир гисмини топлајараг, 1912-чи илдә «Мәғриб күнәшләри» ады алтында (ики китабчада) бурахдырмышдыр.

Һәмин китабы нәшр етдирмәклә нә кими бир мәгсәд излədијини А. Сәһһәт китабын мүгәддимәсиндә белә сәчијјәләндирирди:

«Авропалыларын өз әдәбијјаты о гәдәр вәсе олдуғу һалда, јенә әрәб вә фарсын мәшһур әдиб вә шаирләринин әсәрләрини өз дилләринә тамамән тәрчүмә етмишләр. Белә олан сурәтдә биз нә үчүн авропалыларын а'сарыны өз лисанымыза тәрчүмә етмәјәк? Билмәдијимизи нә үчүн өјрәнмәјәк? Елм һеч милләтин малы дејилдир! Һәр кәс һијаләнмәк истәсә онундур. Бу мәтләб мәни вадар етди ки, Гәрб әдәбијјатындан («Гәрб әдәбијјаты» дедикдә шаир әсасән рус әдәбијјатыны нәзәрдә тутур — М. М.) бағадри-гүввә өз дилимизә тәрчүмә етмәкдә әһалимизи онларын а'сарына ашина едим. Бунунла бизим дә әдәбијјатымыз дөвләтләнсин вә тәрәгги етсин».

А. Сәһһәт бәдии тәрчүмәјә чидди идеја-јарадычылыг иши, халглары бир-биринә јахынлашдыран, әдәби-мәдәни әлагәләрин јаранмасы вә инкишафында мүһүм рол ојнајан, милли әдәбијјата тәзә һава, јени мөвзу, идеја вә образлар кәтирән бир васитә кими бахырды.

Вахтилә Сәһһәтин рус әдәбијјатындан тәрчүмә етдији нүмунәләри диггәтлә өјрәнәндә, саф-чүрүк едәндә белә бир ајдын гәнаәт һасил олур ки, тәрчүмәчи илк нөвбәдә, рус шаирләринин Гафгазын бакир, фүсункар тәбиәтини, Гафгаз халгларынын мәрдлик вә рәшадәтини, азадлыг мејлләрини тәсвир вә тәрәннүм едән әсәрләринин тәрчүмәсинә, тәблиғинә хүсуси әһәмијјәт вермишдир. Пушкинин «Гафгаз», «Учгун јахуд учурум», Лермонтовун «Мтсыри», «Һачы Абрек», «Чәркәсләр», «Терекин сөвгатлары» вә с. кими лирик-епик әсәрләрин сечилмәси, тәрчүмә едилмәси Сәһһәтин мәһз бу нијјәтинин тәзаһүрүдүр.

Икинчиси, тәрчүмә үчүн әсәр ахтаранда биринчи нөвбәдә руһуну охшајан, көрүшләринә, зөвгүнә, үслубуна, јарадычылыг идеалларына ујғун кәлән шаирләрин әдәби ирсинә мүрачиәт едирди. Сәһһәтин оријинал әсәрләри илә тәрчүмәләри арасындакы мә'нави бағлылыг, идеја-сәнәткарлыг әлагәләри дә бурадан ирәли кәлирди. Рус классикләриндән тәрчүмә үчүн әсәрләр сечәндә вәтән мәһәббәтини әкс етдирән ше'рләрә хүсуси диггәт вермәси тәсадүфи дејилди.

Јахуд, Сәһһәтин тәбиәт мәнзәрәләринин тәсвирини верән ше'рләрини алаг. Сәһһәт Азәрбајчан тәбиәтинин илһамлы тәрәннүмчүсү, унудулмаз поетик лөвһәләр чәкән шаир кими мәшһурдур. Мүһүм ичтимаи-сијаси идејалары, фикирләри тәбиәт тәсвир јолу илә ифадә етмәк—Сәһһәтин романтик ше'р үслубунда нәзәрә чарпан хүсусијјәтләрдәндир. «Дәрја кәнары», «Јај сәһәри», «Әкинчи нәғмәси», «Јај кечәси», «Јаз», «Гыш» ше'рләрини хатырламаг кифајәтдир. Сәһһәт мәрам вә үслубуна ујғун олараг, классик рус поезијасына бу истигамәтдә дә мараг көстәрмиш, Колтсов, Никитин, Белоусов, Смирнов кими шаирләрдән пејзаж лирикасынын көзәл нүмунәләри олан бир силсилә ше'р тәрчүмә етмишдир.

Нәһајәт, Сәһһәтин классик рус әдәбијјатындан тәрчүмә етдији әсәрләрин мүһүм бир гисми дә, охучуну әдаләтсиз ичтимаи гурулуша гаршы мүбаризәјә, кәләчәјә чағыран, ичтимаи һагсызлыглары, зүлмү, истибдады гамчылајан, әмәкчи инсанларын ағыр, фачиәли һәјатыны әкс етдирән, зәһмәт адамларына мәһәббәт һисси тәлгин едән поетик нүмунәләрдир. Крыловун әксәр тәмсилләри, Горкинин «Һәјатын дибиндә» пјесиндәки мәшһур нәғмә, Голс-Миллерин «Хәбәрдар!», Плешшејевин «Диләнчи», Надсонун «Истигбал бизимдир», «Зиндан», «Ирәли» вә саир нүмунәләр, һәр шејдән әввәл, ингилаби мәзмуну, мүбариз вә дөјүшкән пафосу илә Сәһһәтин диггәтини чәлб етмишди. Азәрбајчанда ингилаби һәрәкатын, азадлыг мүбаризәсинин кенишләндији бир дөврдә шаирин бу чүр мүбариз руһлу ше'рләри тәрчүмә вә тәблиғ етмәси онун көрүшләриндәки ирәлиләјиши дә јахшы әкс етдирирди.

Сәһһәт тәрчүмәләри үзәриндә дә јарадычы илһамла ишләмиш, ана дилимизин зәнкин сөз хәзинәсиндән, мә'на инчәликләриндән, афористик ифадәләрдән кениш истифадә јолу илә Крылов, Пушкин, Лермонтов ше'ринә хас олан хүсусијјәтләри — хәлгилији, образлылығы, инчә, зәриф јумору горујуб сахламаға мүвәффәг олмушдур. Сәһһәтин бир тәрчүмәчи кими мәһарәти барәдә аз-чох тәсәввүр алмаг үчүн үслуб мүхтәлифлији илә сечилән үч ше'рин тәрчүмәсиндән кәтирдијимиз бу мисралара диггәт един:

Гафгаз алтымдадыр...
Ән мүдһиш олан зирвәдә мән,
Тутмушам тәк учурум, гаялы даг үстүндә гәрар.
Гарагуш учмаға галхарса узаг бир тәпәдән,
Нә гәдәр јүксәк учарса, јенә дөврәмдә учар.

(Пушкиндән).

Дәчәл мејмун, чолаг ајы, чәп кечи,
Бир улаға јолдаш олду һәр үчү.

(Крыловдан).

Күн ки сәһәрләр чыхыр, ахшам батыр,
Әксилмәз зүлмәти зинданымын
Санма ки, бир ләһзә кешикчим јатыр,
Фикри галыб мәндә инсәһбанымын.

(Горкидән).

Бу парчаларда Сәһһәт нәинки рус классикләринин јарадычылығына махсус поетик гүдрәти, ше'ријјәти, әсәрләрин аһәнкини, гисмән вәзнини белә сахламаға мүвәффәг олмушдур. Сәһһәтин әксәр тәрчүмәләри идеја-бәдии көзәллијини инди дә сахлајыр. Шаирин елә адыны тутдуғумуз тәрчүмәләриндәки бир сыра ифадә вә мисраларын охучулар арасында кениш јајылмасы, һәтта зәрб-мәсәлә чеврилмәси тәсадүфи дејилдир.

Мәммәд МӘММӘДОВ,
филолокија елмләри доктору, профессор.

АББАС СӘҺҺӘТ ше'ринин бәһрләри

АББАС Сәһһәтин шәхсијјәтини әдәбијјатымыз вә мәдәнијјәтимиз тарихиндә бешкүшәли бир улдуза бәнзәтмәк олар. Бу парлаг улдузун күшәләри ашағыдакылардыр:

Шаир-јазычы Сәһһәт; һаким-тәбиб Сәһһәт; бәдии тәрчүмәчи Сәһһәт; алим-әдәбијјатшүнас Сәһһәт; педагог-маарифчи Сәһһәт.

Бу мәгаләдә јалныз биринчи күшәдән — Сәһһәтин шаирлијиндән бәһс етмәк истәјирәм. Ибтидаи вә орта тәһсил илләримдә Сәһһәтин бејнимизә вә гәлбимизә һопмуш ше'рләри мәни чох мәшғул етмишдир. Әлбәттә, јалныз мәнә вә мәним јашыдларыма дејил, мәндән габагкы вә сонракы нәсилләримизә дә Сәһһәтин тә'сири биринчи нөвбәдә, садә вә көзәл ше'рләри васитәсилә кечмишдир.

Зәннимчә, бизлә тәк-тәк адам тапылар ки, һафизәсиндә Сәһһәтин ше'рләриндән галмасын. Нијә Сәһһәтин ше'рләри бу гәдәр ширин, хошакәләндир; нијә о ше'рләр бу гәдәр севилә-севилә охунур, асанлыгла јадымызда галыр? Буна сәбәб, мәнчә, о ше'рләрин дили, садәлији, бәдиилији, формасы илә мәзмунун вәһдәтидир. Сәһһәт ше'рләринин вәзнләри вә гафијәләри бу лирик әсәрләрә хош бир аһәнк, көзәл бир мусиги вермиш, охучуларын һәм фикир вә һәм дә һиссини чәлб едән мүһүм васитә олмушдур. Сәһһәт поезијасынын мусигисини тәшкил едән вәзнләри изаһ едәк.

Аббас Сәһһәт Азәрбајчан ше'ринин ики әсас вәзнинин һәр икисиндән, ја'ни һәм һеча һәм әруз вәзниндән истифадә етмишдир. Лакин о да Сабир кими әруз вәзнинә үстүнлүк вермишдир, ја'ни һеча вәзниндән чох әруз вәзниндә јазмышдыр.

Мә'лумдур ки, һәр ики вәзнин мүхтәлиф өлчүләри вардыр. Аббас Сәһһәтин һеча вәзниндән ән чох хошладығы өлчүләр онбешһечалы вә онбирһечалыдыр. Онбирһечалы «Әкинчи нәғмәси» ше'ринин биринчи мисрасы беләдир:

Дары, күнчүт, арпа, буғда әкмәсәм...

Ше'рин мисралары үчбөлүмлүдүр, ики әввәлки бөлүм дөрдһечалы, үчүнчү бөлүм үчһечалыдыр. Онбирһечалынын икибөлүмлүсү дә вар ки, бир бөлүмү алты, бир бөлүмү беш һечадан ибарәт олур. Амма А. Сәһһәт үчбөлүмлү мисралары даһа чох хошлајыр. М. Һ. Шәһријарын «Һејдәрбабаја салам» әсәри дә бу өлчүдә јазылмышдыр.

Әруз вәзнинин Азәрбајчан поезијасында, үмумијјәтлә, он бир-он ики бәһри вә бу бәһрләрин јетмишә гәдәр нөвү ишләнмишдир. А. Сәһһәт бу бәһрләрин ән фәалларыны, ән аһәнкдарларыны сечмишдир.

Азәрбајчан әрузунун биринчи бәһри һәзәч бәһридир. Бу бәһр Һәсәноғлудан башламыш бу күнә гәдәр поезијамызда ишләнир. Бунун биринчи нөвү 4 мәфА'Илүн өлчүсүндәдир. Сәһһәт һәмин нөвү «Вавејлаји-нифаг» адлы ше'риндә мүвәффәгијјәтлә ишләтмишдир. Бу ше'рин биринчи бејти:

Тәмәддүн әһли олмуш елм илә аләм зијаләнмиш,
Позулмуш милләти-исламын әхлаги фәналәнмиш.

(мәфА'Илүн мәфА'Илүн
Мәфа'Илүн Мәфа'Илүн)

Бу бејтдә һәр мисра дөрд бөлүмдән ибарәтдир. Бүтүн бөлүмләрин, гәлибә көрә, биринчи һечасы гыса, үч сонракы һечалар узундур. Бу ганун ше'рдә мөһкәм бир аһәнк, бир мусиги јарадыр. Һәзәч бәһриндән Сәһһәтин ишләтдији икинчи өлчү Азәрбајчан поезијасынын кениш јајылмыш өлчүләриндәндир. Буну мисалла көстәрәк:

Јаз кәлди, баһар олду, гышын шиддәти кетди,
Гар битди, күләк јатды, сојуг ахирә јетди.

(мәф'улү мәфА'Илү
МәфА'Илү фә'Улү).

Мисранын он дөрд һечасынын једдиси гыса, једдиси узундур, буна көрә ше'рин вәзни даһа ахычы, даһа рәвандыр.

Аббас Сәһһәт ше'риндә биз һәзәч бәһринин чох ојнаг бир нөвүнү дә көрүрүк. Дөрд «мәфА'илүн» өлчүсүндә олан бу вәзнә бир мисал:

Гызышдырыр баһар ајы јерин, көјүн һавасыны,
Дәјишдирир, түнүкләдир һәлајығын либасыны.

(мәфА'илүн мәфА'Илүн
мәфА'илүн мәфА'Илүн).

Көрдүјүмүз кими, бу өлчүдә гыса-узун һечалар мүнтәзәм сурәтдә бир-бирини нәләјир вә ше'рин аһәнкиндә јухарыдакылардан фәргли башга бир мусиги јараныр.

Һәзәчин бу нөвүнүн Сәһһәтдә ики бөлүмлүсү дә вар:

О күн ки, фәсли-јаз олур,
Кечә-күндүз тараз олур,
Һаванын артар истиси,
Даһа сојуглуг аз олур.

(мәфА'илүн мә'фА'илүн).

Шаир Азәрбајчан әрузунун «Лејли—Мәчнун вәзни» адланан һәзәч нөвүндән дә бәһрәләнмишдир:

Бир көрпә ушаг бешиндә јатмыш,
Раһәт әл-ајагларын узатмыш.

(мәф'Улү мәфА'илүн
фә'Улүн).

Беләликлә, биз Аббас Сәһһәт јарадычылығында һәзәч бәһринин беш нөвүнү көрүрүк.

Азәрбајчан әрузунун икинчи бөјүк вә зәнкин бәһри рәмәлдир. Сәһһәт бунун үч нөвүнү ишләтмишдир. «Сабир» адлы ше'риндә бејтләрдән биринә нәзәр салаг:

Еј гоча бир гәвмә ағларкән күлән,
Налә илә халгы дағларкән күлән...

(фА'илАтүн фА'илАтүн
фА'илүн).

Гәмли бир әһвал-руһијјәни ифадә едән бу ше'р үчүн Сәһһәт нисбәтән ағыр аһәнкли бир өлчү сечәрәк, мәзмуна ујғун форма тапмышдыр.

А. Сәһһәт рәмәл бәһринин фәал бир нөвүнү чох ишләтмишдир.

Од тутуб гыјмызы атәшлә јенә јанды үфүг,
Шәфәгин гырмызы рәнкилә ишыгланды үфүг...

(ФА'илАтүн фә'илАтүн
фә'илАтүн фә'илүн).

Бу вәзни биз Сәһһәтин һәм оријинал ше'рләриндә, һәм дә тәрчүмәләриндә көрүрүк. Онун Пушкиндән чевирдији «Гарагуш» да бу өлчүдәдир.

Сәһһәт рәмәл бәһринин бундан бир бөлүм јүнкүл, хошакәлән бир өлчүсүнү дә ишләдир. Шаирин бу өлчүдә јазылмыш ше'ри дилләрдә әзбәрдир:

Көнлүмүн севкили мәһбубу мәним,
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним.

(фә'илАтүн фә'илАтүн
фә'илүн).

А. Сәһһәтин ән бөјүк ше'рләриндән олан «Нәсиһ» әсәри дә бу өлчүдәдир.

Музаре бәһриндә дә Сәһһәтин ше'рләри вар. Бир мисал:

Көрсәм чамырлы бир күчәдә ојнајыр һачаг
Чылпаг, ајаглајын, башачыг бир дәчәл ушаг...

(мәф'Улү фА'илАтү мәфА'Илү фА'илүн).

Бу ше'рин руһуну Сабирин «Еј дәрбәдәр кәзиб үрәји ган олан чочуг» мисрасы илә башланан ше'рилә мүгајисә етсәк көрәрик ки, һәр ики шаирдә һүзнлү мөвзу үчүн ејни вәзн ишләнмишдир.

Әрузун чох тәтбиг олунан бир бәһри дә мүчтәс бәһридир. Сәһһәт јазыр:

Галын гара мешәнин ортасындакы ачығы
Булудлу көјдән ишыгландырыр ајын ишығы...

(мәфА'илүн фә'илАтүн
мәфА'илүн фә'илүн)

Аббас Сәһһәтин севдији бәһрләрдән бири хәфифдир. Бу бәһри шаир нисбәтән чох ишләтмишдир, чүнки бу, Азәрбајчан дилинә ән ујғун бәһрләрдәндир.

Кәндлинин ганшәриндә бир сүрү газ
Бир чубугла сүрүрдү чох сајмаз

(фА'илАтүн мә'фА'илүн
фә'илүн).

Сабирдә көрдүјүмүз кими, Сәһһәтдә дә бу бәһр ән чох дидактик әсәрләрдә тәтбиг олунмушдур. Бу вәзндә Сәһһәтин отуз бир ше'ри мә'лумдур.

Аббас Сәһһәт јарадычылығында чох тәсадүф олунан бәһрләрдән бири дә сәри' бәһридир. Бу, әрузун ән ојнаг, аһәнкдә ән сүр'әтли бәһридир. Сәри' Сабирин дә севдији бәһрләрдәндир. Сәһһәтин бу бәһрдә јазылмыш ше'рләриндән ики бејт алаг:

Әлбир олуб бир ајы бир пир илә,
Овладылар довшаны тәдбир илә,

јахуд

Ај дәдә, дур кет мәнә чох шејләр ал,
Бир дана чанта, бир ики дәфтәр ал.

(Мүфтә'илүн мүфтә'илүн
фА'илүн).

Бу дејиләнләрә јекун вураг демәлијик ки, Аббас Сәһһәт Азәрбајчан әрузунун ән көзәл бәһрләринин алтысыны вә бунларын он ики нөвүнү усталыгла сечиб ишләтмишдир. Буну да гејд едәк ки, А. Сәһһәтин Камал Талыбзадәнин сә'јилә чыхан күллијјатында јүз гырх бир ше'р вар, бунларын јүзү әруз вәзниндә, гырх бири һеча вәзниндә јазылмышдыр.

Әкрәм ЧӘФӘР